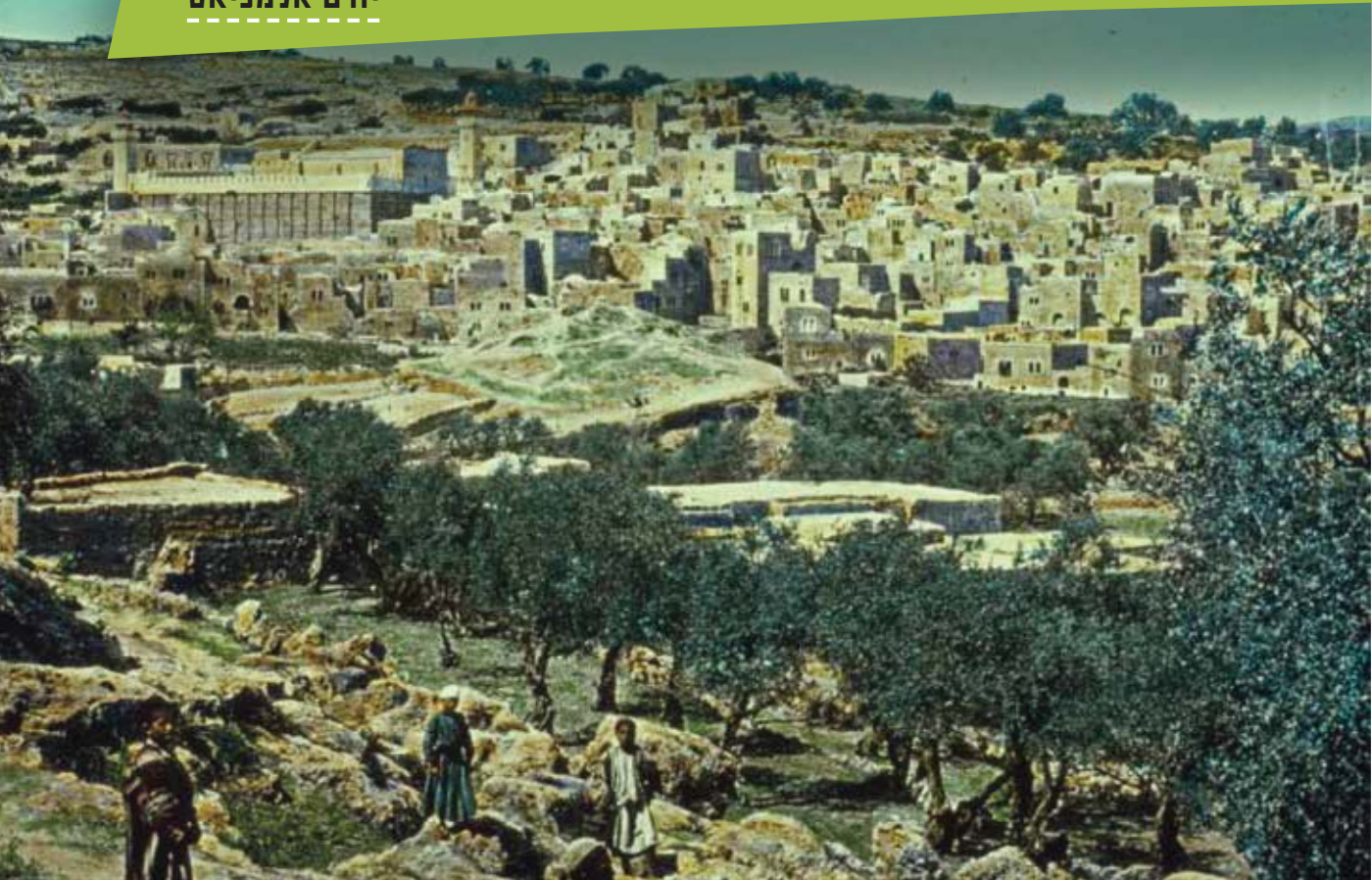

תכנית לחידוש
היישוב היהודי בחברון
בשנות ה־40

עיר האבות תהיה לעיר הבונים

יורם אלמניאם

חברון, שנות ה־50

הוועד למען חברון ומדיניות המוסדות

מיד לאחר המאורעות בתרפ"ט הוקם "הוועד למען חברון", שהיו חברים בו יוצאי קהילת חברון ורבניה וכן תומכים רבים מחוצה לה ובהם הרב אי"ה קוק ואחרים. הוועד אסף תרומות מהארץ ומחוץ לארץ ופרסם קריאות פומביות להשיב את הקהילה היהודית לעיר האבות. דיונים רבים וסוערים התקיימו בהנהלת הוועד הלאומי והסוכנות היהודית בשאלת שיבת היהודים לחברון. עיקר הדיון היה בשאלה האם יש סיכוי לקהילת "יישוב ישן" זו להעמיד התיישבות עברית חדשה

בנפליים לקתה הקהילה היהודית בחברון בשנות המנדט: במאורעות תרפ"ט (1929), שבמהלכם נרצחו 68 יהודים ונפצעו עשרות ואף פונתה הקהילה עתיקת היומין מחברון לירושלים בידי שלטונות המנדט; ועם פרוץ המרד הערבי בשנת 1936, עת נאלצו השבים לחברון לאחר תרפ"ט לנטוש שוב את עירם. קבוצת שבים זו בראשותו של הרב חיים בג'איו, שהחליטה לשוב ולהחיות את הקהילה העתיקה, התגבשה בירושלים בלי תמיכת המוסדות המיישבים – ובשל כך סיכויי הצלחתה היו קלושים מלכתחילה.

יורם אלמניאם - דוקטורנט בחוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בראילן, עוסק בהוראת של"ח ולימודי ארץ ישראל ובהדרכת טיולים. מרכז נסס מחקרי חברון ויהודה במדרשת חברון.

ובית הספר הריאלי בחיפה) ובמסעות של תנועות נוער לחברון ובעיקר למערת המכפלה ולרובע היהודי החרב. לא עוד עלייה אל "המדרגה השביעית" והשתטחות על קברי האבות בלבד, כי אם סיור לימודי היסטורי העוסק במורשת העיר ועברה.

"היהודים יודעים להנניס רוח חיים"

בעיתון "דבר" מיום 8.2.1937 נכתב כי גורמים בוועד הלאומי ובהם הנרייטה סאלד ואליהו ברלין מנהלים משא ומתן עם שלטונות המנדט על מתן סיוע לפליטי חברון השוכנים ארעית בירושלים ודנים אף בשאלת שיבתם לחברון. זו הייתה בבחינת סנונית ראשונה בעקבות קריאתו של נ' מלצן מעל דפי העיתון מעט קודם לכן: "האם נשאיר אותו בבדידותו וענותו ולא נחוש לעזרתו? האם תוכל תנועת התחיה לעבור לסדר היום על התרופפות חוליה חשובה בשלשלת הישובים היהודים העתיקים בארץ ישראל? הגיעה השעה כי חברון עיר האבות תהיה לעיר הבנים-הבונים!"

ואולם ככל הידוע לא התגבשה תכנית שכזו עד ראשית 1940, בעיקר משום המצב הביטחוני הסבוך. עם סיומו של המרד הערבי חלה התפתחות נוספת ביחס הציבורי לחברון, גם בקרב הגורמים הרשמיים. עיתון "דבר" דיווח ב-9.2.1940 על מגעים חדשים להשבת יהודי חברון לעירם:

"קהילת חברון" – היושבת זמנית בירושלים – חידשה את המאמצים לחזור לעירה. הקהילה מונה כ-180 נפש, רובם ילידי חברון. הם לא ניתקו במשך ארבע שנים את הקשרים עם עירם, ציפו כל הזמן לאפשרות לחזור לשם ומוכנים לזאת בכל רגע [...] את הצעד הראשון לביורר אפשרות חזירתם לחברון עשה ועד הקהילה לפני כחשישים. הוא פנה אל מושל המחוז בבקשה להודיעו מתי יוכלו יהודי חברון לחזור לעירם [...] נראים עתה סימנים של שיפור המצב ויהודי חברון עומדים לעשות צעדים חדשים כדי להשיג אפשרות לחזור לעירם.

בית יהודי בחברון לאחר פרעות תרפ"ט

גדולה ומתפתחת. רוב מנהיגי היישוב העברי דאז הביעו תמיכה עקרונית בחידוש ההתיישבות היהודית בחברון – בהם יצחק בן-צבי, פנחס רוטנברג, יוסף שפרינצק, הרב מאיר ברלין, מנחם אוסישקין, דוד בן-גוריון, חיים ויצמן ועוד. אולם בפועל הוחלט לבסוף שלא לתמוך מעשית בשיבתה של קהילת חברון המקורית לעיר, והכסף הרב שנאסף הוקצה ברובו לשיקום יישובים אחרים שנפגעו במאורעות כגון חולדה, מוצא, צפת וירושלים.

החלטה זו של הגורמים המיישבים תאמה את מדיניותם הכללית אשר דגלה ביצירת רצף התיישבותי חזק ומלוכד באזור החוף והשפלה ונמנעה כמעט לחלוטין מהקמת יישובים באזור ההר, ודאי בערים המעורבות שבו; זאת בעיקר משיקולים כלכליים ומהרצון ליצור כוח יהודי מרוכז ומגובש. רוב היוזמות לרכישת קרקעות באזור ההר היו פרטיות וחלקן נתמכו בדיעבד על ידי הגופים הציוניים המיישבים. קהילת פליטי חברון מתרפ"ט התיישבה בירושלים וביישובים אחרים, למעט קבוצה קטנה ששבה לחברון בראשית שנות ה-30. עם פרוץ המרד הערבי ב-1936 עזבה גם קבוצה אחרונה זו את העיר, ונסתם לכאורה הגולל על שיבת היהודים לחברון. המוסדות הציוניים והגופים המיישבים לא שבו לעסוק בגלוי בסוגיה זו.

אולם במפתיע, בשנים 1937-1947 החל מסתמן שינוי מעניין ביחס לשאלת שיבת היהודים לחברון. שינוי זה, המשתקף מעיתוני התקופה וממסמכים של גורמים במוסדות היישוב, חושף ממד חשוב: התפתחותה של תודעה לאומית ביחס לחברון ולעברה. התפתחות זו מתבטאת בספרות עשירה על אודות העיר, במחזות, בשירים ובמאמרים, וכן בטיולי בתי ספר (בהם הגימנסיה הרצליה

המופתי קורא ליהודים לשוב

גורמים אלו, כך דומה, עוררו יוזמות חדשות לחידוש ההתיישבות בחברון במהלך שנות ה-40. אחת היוזמות המרתקות התעוררה דווקא מגורם לא צפוי: ראשי היישוב הערבי בחברון, בהם ראש העיר והמופתי המקומי, פנו אל שלמה זאבי, מזכיר המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית. במברק מיום כ"ו באדר תש"ג (2.4.1943) דיווח זאבי לדוד בן-גוריון וליצחק בן-צבי כי

קיימת אפשרות שנכבדים ערבים מחברון והסביבה, ביניהם גם ראש עיריית חברון וייתכן שגם המופתי זהתם, יצהירו או יחתמו על קול קורא ויבקשו פתיחת שערי הארץ ליהודים פליטי חרב, ויזמינו את היהודים לבוא ולהתיישב בחברון עיר האבות. ההזמנה להתיישב בחברון אינה באה כתוספת אלא כעיקר וכתנאי לכל דבר הצהרתם. הם מעוניינים בשיבת היהודים לחברון מבחינה כלכלית, ואפשר יהיה לדבריהם לשכן שם כמה אלפי נפשות מיד, וגם לרכוש מיד שטחי קרקע בעיר ובסביבה, הנמצאים באופן רשמי בתחום האזור העירוני. אם הנכם רואים שיש לטפל בהצעה זו, אזי אפשר לזמן לפגישה את אחד או שניים מהנכבדים הללו ולבוא עימם בדברים על הפרטים, על הניסוח, על התנאים ועל דרך הביצוע.

זאבי יצא כעבור שלושה ימים לביקור בחברון, בחברתם של ילדי חברון הרב חיים בג'איו ואברהם פרנקו. בביקורם סקרו את בית העלמין העתיק ובשובם שלחו את מסקנותיהם ליצחק בן-צבי. כחמישה ימים לאחר מכן נפגש שוב זאבי עם בן-גוריון ובן-צבי, והוחלט לבחון את ההצעה בסיוע אליהו ששון, מנהל המחלקה הערבית בסוכנות. כעבור שבועיים סיכמו ששון וזאבי את הצעת הערבים בדוח מפורט למשה שרתוק (שרת), מנהל המחלקה המדינית:

1. אפשרות הביצוע המידי, ליישב כ-5000 (!) נפש בחברון ואם זה רצוי-כעת.
2. התקשרות מיידית לרכישת 2000 הדונמים שבתוך האזור העירוני, כי מחירם יגדל וילך עם שובם של היהודים לעיר.
3. התקשרות לרכישת רבע מליון דונם (!) בסביבה, מעין גדי עד מסדה, שאפשר לרכוש אע"פ שהאדמה נמצאת באזור א' [שקרקותיו נאסרו לרכישה]. גם לגבי שטחים אלה יש לחשוש לקפיצת מחירים באם נתמהמה.

ששון התלבט באשר לאמינות ההצעה וביקש להיפגש פנים אל פנים עם בעלי ההצעה, אולם זאבי נמנע מלחשפם מחשש לביטול ההצעה אם יתגלה הדבר. זאבי המשיך במאמציו וב-22 באפריל 1943 שוחח בנושא עם יו"ר הקק"ל ברל כצנלסון ועם ד"ר אברהם קצנלסון, חבר הנהלת הוועד הלאומי ומנהל מחלקת הבריאות. שניהם נרתמו לגייס את הקק"ל לרכישת הקרקעות ולהכנת תכנית מסודרת להשבת היהודים לאזור. בארכיון הסוכנות היהודית נמצא מסמך מרתק שכותרתו "פיתוח חברון בכח יוזמה יהודית - סקירה ראשונה", ולפי המינוחים בו נראה שנכתב בעקבות היוזמות להתיישבות

בעיתון "הצפה" מיום 26.3.1940 פורסם כי "ד"ר ישראל בן זאב הוא אחד היוזמים תכנית רחבה ומפורטת, שלפיה יוכל היישוב העברי לכוון מחדש את היישובים העבריים בחברון ובכמה ערים אחרות שנעקר מהם היישוב היהודי או שהוזנח".

באותן שנים פרסמה הקק"ל סדרת ספרים הנושאת את השם "ספרית ארץ ישראל", למען חיזוק התודעה החינוכית והלאומית של בני הנוער: "להראות לעם ולנוער העברי, בארץ ובגולה, ההעפלה הלאומית והאנושית הגדולה שבמפעלנו בארץ ישראל בכל התקופות החלוציות". באחד הספרים שהוקדש לחברון כתב א"י שחראי בהקדמתו: "אשתדל למסור לקורא את תולדות העיר חברון ואת קורות תושביה היהודים מימות עולם עד נפלים לפני בני עוולה, בתקוה כי עוד ישוב ויתכונן בה ישוב יהודי יציב ואיתן ועיר האבות תהיה נחלת הבנים". ידיעות נוספות מהשנים 1940-1945 מלמדות על התגברות הביקורים והסיורים בחברון וסקירות את

מצב העיר והרובע היהודי החרב. ב-1943 סיפר העיתונאי אלחנני כי ערביי חברון הביעו בפניו את געגועיהם לנוכחות היהודים בעיר וכי בכונתם לפנות לשלטונות לסייע בדבר: "באללה, מעיר מחמד, הערבים מתנגעים לשיבת היהודים, הרגשת הבדידות מעיקה, היהודים יודעים כיצד להכניס רוח חיים".

ניתן להצביע על שלושה גורמים שהשפיעו בשנים אלו על שינוי במדיניות הגופים המיישבים ביחס להר בכלל ולחברון בפרט: הראשון הוא המרד הערבי, שהעלה מחדש את המורכבות הביטחונית ואת המניע הפוליטי של ההתיישבות העברית בארץ. התנגדות הערבים לכל התיישבות ובכל אזור בארץ הניעה את ראשי היישוב להתאמץ ולהיאחז בכל מקום אפשרי בין במישור ובין בהר. מעתה המניע הפוליטי יהפוך לדומיננטי בשאלת ההתיישבות. הגורם השני הוא הצעת החלוקה של "ועדת פיל" מ-1937 שהתבססה בעיקר על ריכוזי ההתיישבות היהודית עד אז, שהשמיטה את אזור ההר משטח המדינה היהודית העתידית. הצעה זו הביאה לתסיסה רבה בקרב רבים מהמנהיגים הציוניים והתגברו הניסיונות לרכוש קרקעות חדשות בהר ולהיאחז בכל התיישבות בו. הגורם השלישי הוא "הספר הלבן" וחוק הקרקעות מ-1939, שהגביל את

ההתיישבות היהודית באזור ההר ואף את הטילים בו. פרסומו הביא לעלייה בניסיונות החדירה להר, הן בהתיישבות חדשה (למשל כפר עציון ב-1943) והן בטיולים לשומרון וליהודה - כולל הסיורים לחברון ולאתריה היהודיים.

"דבר", 9.2.1940

יהודים
בחרון,
1921

בחרון בשנות ה־40. בתכנית המוצעת תוקם עיר גדולה (כ־2,000 דונם!) שתוקף בשטחי חקלאות אינטנסיביים; יושם דגש על פיתוח תעשייתי מסורתי ומודרני ועל יזמות פרטית; השותפים לפיתוח יהיו הקק"ל, המחלקה החקלאית, חברת החשמל, בנק אנגלו-פלשתינה ועוד. הוגה התכנית הפנטסטית היה בעל חזון יומרני, אך מציאותי. התכנית משקפת מדיניות התיישבותית אקטיבית ויצירתית, ומלמדת על המאמץ הרב שהושקע בשינוי מפת ההתיישבות היהודית באזור חברון.

צו הנביא ומפגש באלוני ממרא

לדוח מפורט ששלח לשרתוק צירף זאבי טיוטת הצהרה שגיבש, לדבריו, עם

המנהיגות הערבית אם התכנית תצא לפועל:

נוכח המצב בעולם, הננו מגלים דעתנו ברבים, כי שערי הארץ הזאת צריכים להפתח לרווחה לקלוט לתוכה מבני אברהם יצחק ויעקב, פליטי חרב, ניצולי התופת הנאצית. אנו כבני חברון עיר האבות, מזמינים בזה את בני ישראל לבוא להאחז ולהתנחל בחברון ובסביבה. אנו אמונה כי הודות למרץ, ליוזמה, לדעת ולאמצעים ויכולו יחד עמנו לפתחה ולהפרותה לתועלת כולנו יחד, כשם שהפריחו ופיתחו לתפארת מקומות נשמים [שוממים] אחרים בארץ הזאת. יחד עם זה הננו מביעים את

נכונותנו לתת בעירנו מחסה ומגן לילדים הפליטים שבאו והעתידיים להגיע הנה מוצלים מגיא ההריגה. וכי אנו ערבים לשלומם וטובתם כל הימים, כמצווה עלינו מפי הנביא. אליהו ששון, מנגד, שלח לשרתוק מברק: "זאבי אופטימי יותר מדי. ביקשתיו למסור לי את שמות הערבים שאיתם הוא מדבר וסירב. אמר כי אינו יכול לעשות זאת בלי ליטול רשות מהם, מאחר והבטיח כי לא יגלה לאיש את שמותיהם. במצב כזה קשה לי לדון אם הדבר הוא רציני. אני חושש שמא יש כאן ניסיון מצד הערבים לסחוט כספים... א.ש."

חברון אף שיחקה תפקיד בחייו הפרטיים של שרתוק. אשתו ציפורה סיפרה על טיול הגימנסיה לאזור חברון ב־1913 כי "לקראת סוף הטיול, זה היה בחברון, הדרכים הצטלבו ובעצם שם הכרתי וראיתי את משה מקרוב ליד אלוני ממרא. שנינו היינו ראשי אוהלים ועניינים משותפים היו לנו עם הנהלת הטיול". שרתוק עצמו העיד בפני ועדת החלוקה ב־1938 על קדושתה של חברון ליהודים, ואמר כי אין לסמוך על המדינה הערבית בנוגע להתיישבות היהודית בה. באותן שנים הוא התבטא בחיוב בנושא ההתיישבות בערים העתיקות ובחברון, אולם היהודים לא שבו אליה בימי כהונתו. ייתכן שכאשר עלתה היוזמה להתיישב בכפר עציון באביב 1948 ראו רבים את העלייה החלוצית, הצעירה והחקלאית כתשובה הולמת להתיישבות עברית מתחדשת, והיוזמה ליישב את חברון ירדה מהפרק. רק בעקבות מלחמת ששת הימים נפתחה מחדש הדרך ליישוב היהודי של עיר האבות.

התמונות מאוסף המושבה האמריקנית, ספריית הקונגרס

מילה בסלע - בין חברון למצדה

למסעות ולטיולים היה חלק נכבד בבניית התודעה הלאומית של בני הנוער בימים שקדמו להקמת המדינה. המסעות נערכו בעיקר לנגב ולמדבר יהודה, ומיעוטם לשפלה ולהר. האתרים שנפקדו היו בעלי הקשר היסטורי לאומי, והמפורסמים שבהם: מצדה, עין גדי, תל חי, "קברות המכבים" במודיעין ועוד. חשיבות מיוחדת נודעה למסעות הארוכים למדבר יהודה, ובראשם הטיפוס למצדה וקיום טקס מיוחד בפסגת ההר. בין שבילי המדבר פזורות כתובות מאולתרות המנציחות את קבוצות הנוער. באחד מבורות המים במצדה מספרת כתובת על "ביקור סימינר הנער העובד ברביבים. דרך הנגב המתישב. 70 נפש. זוארה. סדום. אום בריק. ופינו חברונה. 10.1.1943". המסע נזכר גם בעלון התנועה, ומספק חיבור מרגש בין מצדה לחברון.

בקירות בית הכנסת "אברהם אבינו" בחברון, שעמד בשנות ה־40 בחורבנו, התגלו כתובות של חניכי "המחנות העולים" ובהם אורי יפה (ממקימי הפלמ"ח ומפורצי "מעלה פלמ"ח" בנגב) ואשתו תמר. בני הזוג הובילו את חניכיהם כבר ב־1935 לבית לחם ולחברון והגשימו את סיסמת התנועה "עלה נעלה!" – שמקורה בדברי כלב בן-יפונה, שלו הוענקה חברון, "עלה נעלה וְיִרְשְׁנוּ אֶתָּה" (במדבר לג, ל).

לעיון נוסף

1. ע' אבישר (עורך), ספר חברון, ירושלים 1978, עמ' 98-112.
2. י' אלמכיאס, "ופנינו חברונה" – מסעות הנוער לחברון עד תש"ח, בתוך: י' אלמכיאס ומ' פרג'ון (עורכים), כנס מחקרי חברון – דברי הכנס הראשון, חברון תשע"א, עמ' 124-139.
3. י' כץ, "הציונות ויצירת רכוש הקרקעי בארץ ישראל", בתוך: מ' ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העליה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, חלק שלישי, ירושלים תשס"ח, עמ' 300-408.